

Антонова О.Є. Лише особистість здатна виховати особистість / О.Є. Антонова // Історико-педагогічний альманах. Випуск 3. Реалізація педагогічних ідей К.Д. Ушинського в освіті сьогодення: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. – Житомир: ФОП Левковець, 2015. – 226 с.

Антонова О.Є.

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Лише особистість здатна виховати особистість

Ця формула належить Костянтину Дмитровичу Ушинському, великому вітчизняному педагогу, основоположнику російської педагогічної науки, якої до нього в Росії не існувало. Він створив теорію і здійснив переворот, фактично революцію в російській педагогічній практиці.

Небагато навіть в європейській культурі знайдеться особистостей такого масштабу, як Костянтин Дмитрович Ушинський. Як у Польщі – Януш Корчак, у Швейцарії – Йоганн Песталоцці, в Моравії – Ян Коменський, у Росії були дві зірки, і перша з них – К.Д. Ушинський.

Ось чому хочеться звертатися до особистості Ушинського, який творив у період найзначніших соціальних реформ минулого століття. Вдивляючись в його долю, погоджуєшся із думкою відомого російського педагога Ю. Азарова, як же бракує нам саме таких особистостей, оскільки без їхнього світла життя школи та сім'ї – суцільна темрява!

Він був насамперед патріотом своєї країни, а потім вже педагогом. Він був насамперед демократом за переконаннями, а потім вже теоретиком. Він був насамперед кристально чесною людиною, а потім вже методистом-вихователем.

Уявіть собі молодого чоловіка, худорлявого, вище середнього зросту, надзвичайно нервового. Обличчя різко виділяється своєю блідістю у строгій рамці чорного волосся; тонкі безкровні губи і пронизливий погляд, так, що здається ніби людина бачить вас наскрізь. Кожен рух підкреслює сильний характер і неабияку волю. "Мені здається, – згадувала про нього одна з його учениць, О.М. Водовозова, – якби знаменитий російський художник В.М. Васнецов побачив К. Ушинського, напевно він написав би з нього для якогось собору тип натхненного пророка-фанатика, з очей якого під час проповіді вилітають блискавки, а обличчя стає строгим і суворим... Той, хто бачив Ушинського хоча б раз, назавжди запам'ятовував обличчя цієї людини, що різко виділялася з натовпу навіть своєю зовнішністю".

Додайте до цієї характеристики ще й високі його помисли – все для улюбленої батьківщини, його відкриту непримиренність до відсталості, до казенної офіційної науки, до гидоти самодержавства, високу освіченість – і

тоді стане зрозумілим його тернистий життєвий шлях в умовах соціальних реформ його часу.

Його життя – напружена боротьба. Непримиренна, нерівна ... Це була боротьба безкорисливої людини із силами зла. Людини, яка поставила життєвою метою (про це він написав у своєму щоденнику) "віддати все нащадкам ... не чекаючи нагороди ні на землі, ні на небі, знати це і все-таки віддати їм і життя своє ..."

Це була боротьба людини, яка знала, що їй загрожують позбавлення, а можливо, і заслання. Адже не випадково його рукою в сімейному альбомі як найбільше одкровення, як клятва були написані слова:

"Известно мне, погибель ждет /Того, кто первый восстает /На угнетителей народа, /Судьба меня уж обрекла. / Но где, скажи, когда была /Без жертв искуплена свобода? "

Майбутній видатний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський народився у Тулі 2 березня 1824 р. в сім'ї дрібнопомісного дворянина Дмитра Григоровича Ушинського, відставного військового, учасника Вітчизняної війни 1812 року (біографи досі сперечаються за рік народження педагога, адже до гімназії не могли прийняти дитину настільки молодого віку як Костянтин, тому є вірогідність підроблення документів про народження). Його батько за станом здоров'я пішов у відставку у чині підполковника. І ще довго служив царю і державі у різних установах у Тулі, Полтаві, Вологді, Новгород-Сіверському. У 1838 р. отримав дворянський титул.

До моменту народження майбутнього педагога сім'я жила в Тулі, але незабаром батька Ушинського призначили суддею в повітове місто Новгород-Сіверський, і вся сім'я Ушинського перебралася на Чернігівщину. Тут, на березі Десни, в невеликому маєтку «Покровщина», придбаному батьком, недалеко, версти чотири від повітового міста, пройшло дитинство і отрочтво Ушинського (біографи відмічають, що хоча садибу сім'ї Ушинських змальовують як дворянську, її не можна назвати такою, адже вигляд вона мала набагато скромніший, оскільки батько Костянтина отримав дворянське звання лише після вислуги літ як військовий).

Мати майбутнього педагога – Любов Степанівна Гусак-Капніст, яка походила з родини українського письменника Василя Капніста, була високоосвіченою жінкою. Вона сама керувала початковим навчанням сина, дала змістовну домашню освіту, що дозволило хлопчикові вступити одразу до 3 класу гімназії. Мати, пробуджуючи у сина допитливість, інтерес до читання, любов до України та української мови, дуже вплинула на становлення його особистості. Нажаль, вона померла, коли Кості було лише 11 років.

Міцний фундамент знань і повагу до науки дало К.Д. Ушинському навчання у Новгород-Сіверській гімназії (першій гімназії на Лівобережній Україні, заснованій у 1789 році). Щоб дістатися до гімназії, кожного ранку

хлопець долав 4 версти, проходив або проїжджав по чарівних красивих місцях, повним переказами глибокої старовини та давньої історії. Він був зразковим учнем, багато читав, часто був ініціатором диспутів на різні теми, не міг терпіти підлабузництва серед учнів, несправедливості деяких учителів.

Про роки навчання Костянтин згадував з теплотою: *"Воспитание, которое мы получили ... в бедной, уездной гимназии маленького городка в Малороссии..., было в учебном отношении не только не ниже, но даже выше того, которое в то время получалось во многих других гимназиях"*. З особливою теплотою згадував К.Д. Ушинський про директора Ілля Федоровича Тимківського, який був одним із творців Харківського університету, його професором, а також засновником і директором Новгород-Сіверської гімназії. За тринадцять років (з 1825 по 1838) Ілля Федорович перетворив гімназію на одну з кращих, за що одержав звання статського радника та був нагороджений орденом св. Святослава III ступеня і тисячею десятин землі у Саратовській губернії.

"Все у нього було вишукане, а фрази були продумані, вироблені, мовби витончені, відшліфовані й виполіровані... Він знав мови і мав багатосторонні знання і взагалі своїм тоном, своїм оригінальним поглядом на речі й вишуканим красномовством всякого на перший раз міг спантеличити... Його задушевні, пройняті полум'яною любов'ю до молодого покоління промови-імпровазації пробуджували віру в гідність людини, укорінювали повагу до науки й праці". Не лише учні, а й учителі повинні були звітуватися про свої пізнання перед директором. Відповідно кожен намагався поповнити свої знання. До Новгорода-Сіверського почали привозити підлітків на навчання з дуже віддалених місць. Гімназія давала найкращих латиністів для Харківського університету, а учнів, які отримували атестацію Іллі Федоровича Тимківського, зараховували до нього без вступних іспитів. Серед атестованих педагогом випускників були такі, які вільно перекладали Вергілія, Овідія, Цицерона. Цих учнів особливо любив Ілля Федорович.

Під впливом захоплення І.Ф. Тимківським К. Ушинський пізніше напише: *"Нет сомнения, что многое зависит от общего распорядка в заведении, но главное всегда будет зависеть от личности непосредственного воспитателя, стоящего с глазу на глаз с воспитанником. Влияние личности воспитателя на молодую душу составляет ту воспитательную силу, которую нельзя заменить ни учебником, ни моральными сентенциями, ни системой наказаний и поощрений"*.

Закінчивши гімназію, К.Д. Ушинський в 1840 році їде до Москви, де вливається в ряди московського студентства. Хоча гімназія атестувала випускників, Костянтин не отримав атестату, а лише свідоцтво про проходження курсу гімназії. У свідоцтві були вказані відмінні, опосередковані, добрі і задовільні оцінки та його поважне й привітне ставлення до оточуючих. Він вступає на юридичний факультет Московського університету саме тоді, коли професором і кумиром московської молоді був професор філософії права і держави Петро

Григорович Редкін. Лекції його збирали всю мислячу Москву і були надзвичайно популярні. Цей співрозмовник Герцена і Белінського, проповідник любові до науки і освіти народу сильно вплинув на К.Д. Ушинського. Саме його викладання лекції справило велике враження на Костянтина і в подальшому спрямувало до занять педагогічною діяльністю.

Студентські роки життя Ушинського були насиченими як науково, так і культурно. Науково він збагачувався не лише на лекціях професорів, а й у студентському трактирі "Великобританія", де юнаки обговорювали важливість чи неважливість лекції, яку пропускали, сидячи у трактирі. Культурно збагачувався майбутній педагог, відвідуючи Малий театр (улюбленими акторами Ушинського були П.С. Молчанов та М.С. Щепкин; Костянтин так загорівся театром, що навіть написав шестиактну трагедію).

Саме у студентські роки Ушинський починає давати уроки, аби мати кошти на існування, і вперше замислюється над методами викладання (у його щоденнику є запис про урок з одним хлопчиком, де він називає себе шарлатаном, бо не бачив прогресу у навчанні дитини і почував себе винним перед панянкою, що найняла його).

К.Д. Ушинський був самокритичною особистістю. Для самоконтролю він виробив для себе правила, яких дотримувався до кінця життя, про що свідчать записи у його щоденнику:

1. Спокойствие совершенное, по крайней мере, внешнее.
2. Прямота в словах и поступках.
3. Обдуманность действия.
4. Решительность.
5. Не говорить о себе без нужды ни единого слова.
6. Не проводит времени бесполезно; делать то, что хочешь, а не то, что случится.
7. Издерживать только на необходимое или приятное, а не по страсти издерживать.
8. Каждый вечер добросовестно давать отчёт о своих поступках.
9. Ни разу ни хвастать ни тем, что было, ни тем, что есть, ни тем, что будет.
10. Никому не показывать этого журнала."

Навчався К.Д. Ушинський блискуче. Його товариш по університету Ю.С. Рехневський зазначав, що одразу звернув увагу на Ушинського – спочатку через його незвичайну зовнішність, а згодом завдяки різким і оригінальним судженням з приводу університетських лекцій, літературних і театральних явищ і всього того, що цікавило тогочасну молодь.

Однак з дитинства його здоров'я було дуже слабким, а міське життя і посилені заняття діяла на нього згубно. До кінця академічного року він зазвичай харкав кров'ю, і літо намагався проводити вдома, в Малоросії, в благотворний для нього кліматі. Ю.С. Рехневський згадував: *"Здоров'я Ушинського вже тоді було ненадійним, і життя у місті згубно на нього діяло. Наприкінці академічного року Костянтин, звичайно блідий, худий і харкаючи кров'ю, збирався із земляками на батьківщину, у Малоросію, яку дуже любив..."*

У 1844 р. у віці двадцять років Ушинський закінчив університет і був залишений для підготовки до магістерського іспиту. Він читає Декарта і Руссо, Дідро та Гольбаха французькою мовою, Мілля і Бекона англійською,

Канта і Гегеля німецькою; серйозно цікавиться літературою, обоює театр і мріє про поширення грамотності серед простого народу.

У червні 1844 рада університету присудила йому ступінь кандидата юриспруденції. У 1846 році, 22 років від роду Ушинський – глибоко і блискуче освічений філософ, який продовжує стажування в московському університеті, призначається в.о. професора камеральних наук на кафедрі енциклопедії законодавства, державного права і науки фінансів до Ярославського Демидівського юридичного ліцею.

Молодий професор швидко завоював симпатії ліцеїстів. Блискуче володіння предметом, вміння логічно і цікаво викласти найскладніші питання історії філософії та теорії пізнання, глибока ерудиція і простота у спілкуванні, людяне ставлення до учнів, небайдужість до їх проблем зробили його улюбленцем ліцеїстів.

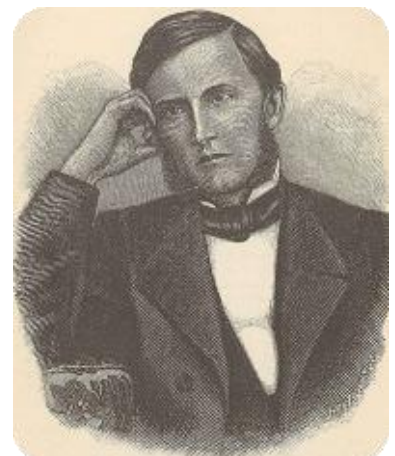
“Увлечение Ушинского передаётся слушателям, и они все, вместе со своим лектором, не слышат звонка, не замечают, что уже настал конец лекции, что уже давно около дверей стоит другой профессор, дожидается своей очереди, - и только когда терпение этого последнего окончательно истощится и он обратится к Ушинскому с заявлением, что пора заканчивать, а то он, профессор, уйдёт, - Ушинский, немедленно спустившись с облаков своей пламенной фантазии, страшно конфузится, просит извинения и летит стремглав из аудитории, покрываемый громом аплодисментов очарованных его речью студентов»

К.Д. Ушинський не зупиняється на досягнутому, займається самоосвітою. Не всім подобаються незалежність і оригінальність мислення молодого професора. У ті часи програми викладання постійно звужувалися. На директора ліцею було покладено обов'язок строго стежити за змістом курсів, що читаються, а від викладачів затребувані докладні конспекти лекцій. Треба було вказувати і всі ті цитати, які викладач хоче використувати на своїй лекції. *«Живу педагогічну справу не можна зв'язувати такими формальностями»*, - говорив на засіданні ради ліцею Ушинський і додав, що *«на це не піде жоден чесний викладач»*. Це справило враження нечуваної зухвалості і вільнодумства. Товариські стосунки Ушинського до студентів розглядалися як підірвання студентської дисципліни та поваги до адміністрації ліцею

Опікун ліцею П. Демидов писав, що К. Ушинський має *“великі обдарування і відмінні знання, але відзначається значним самолюбством...”* До того ж, він необережний у промовах, різкий у судженнях. При цьому зазначалося, що *«Ушинський має великий вплив на студентів»*, і оголошується помилкою призначення його на посаду професора в молодих літах: *«йому слід було б спочатку кілька років попрацювати в гімназії», де він «привчився б до суворого виконання наказів начальства ...»*

Чотири роки провів Ушинський у стінах ліцею між двох вогнів. З одного боку, його, що закликав своїх учнів до вивчення життя, вивчення потреб народу і допомоги йому, обоювали ліцеїсти. З іншого боку, все відстало і провінційне, що піддавалося новим поглядам, об'єдналося в дріб'язковому виснажливому цькуванні столичного гегельянця і вільнодумця.

Керівництво ліцею визнало, що його діяльність шкідливо впливає на юнацтво і підбурює її до

протесту проти існуючих порядків. В результаті, Ярославль стає для Ушинського в'язницею, адже над ним встановлено негласний нагляд. У щоденнику К. Ушинського з'являються слова: *"Невже мені доведеться загинути у цій тюрмі, де немає навіть стін, щоб розбити собі голову?"*

Піклувальник ліцею пише на молодого педагога донос за доносом. Як запобіжний засіб, що привів би внутрішнє життя ліцею до заспокоєння, П. Демидов рекомендував «для прикладу видалити з ліцею одного з професорів, того, який буде головною причиною «розбрату». У кінцевому результаті був зроблений висновок про необхідність видалити з ліцею Ушинського та його товариша Львівського. Обидва за заведеним порядком подали заяви про звільнення у відпустку через хворобу, причому Ушинський просив про звільнення в Петербург або Москву «для наради з тамтешніми медиками». Через тиждень вже був призначений заступник Ушинського. Перед його від'їздом група ліцеїстів звернулася до К.Д. Ушинського з виразом вдячності та з проханням залишитися в ліцеї. *«Не кидайте нас, - говорили вони. - Ми так звикли до Вашого живого слова, так полюбили Вас, що не хочемо примиритися з думкою про розлуку з Вами».* Так закінчилася наукова та викладацька кар'єра цього чудового педагога в Ярославлі ...

У 1850 році Ушинський подає прохання про відставку і залишає ліцей, не бажаючи підкорятися вимогам начальства, які повинні були «вбити живу справу» освіти.

У 1851 р. Костянтин одружується з подругою дитинства Надією Семенівною Дорошенко, дочкою дворянина зі знатного роду Дорошенків. Оселяється на хуторі Богданка, Глухівського повіту Чернігівської губернії.

*"Нам разный путь судьбой назначен строгой,
Вступивши в жизнь, мы быстро разошлись,
Но невзначай, просёлочной дорогой,
Мы встретились и братски обнялись. (К.У.)"*

У них було шестеро дітей: Павло (1852 року народження), Віра (1855 р.), Надія (1856 р.), Костянтин (1859 р.), Володимир (1861 р.) і наймолодша дочка Ольга (1867 р.).

К.Д. Ушинський у своїй родині був добрим і суворим по відношенню до дітей. Однак його ніжна любов не виключала суворої вимогливості. Ось як про це пише його дочка В.К. Ушинська (Пото) у своїх спогадах про батька: "І в поведженні з нами далеко не було любовності до нас від батьків або милування нами, ласки без кінця ... Але навпаки, відчувалася при уважному ставленні до нас якась стриманість. Ласка була рідкістю, але рідкість, здається, особливо відчувалася і потім довго не забувалася. Може, батько і частіше пестив би нас, але нас було багато, і, може, побоювання образити при цьому, обійшовши будь-кого з нас, була частково причиною, а почуття справедливості до всіх нас було особливою його рисою ... Іншою стороною його ставлення до нас, дітей, було суворе переслідування виконання нами своїх маленьких дитячих справ. Це

позначилося як в уроках і заняттях з нами, так і у вимозі від нас тієї дитячої допомоги, яку ми, особливо старші, могли надати в сімейній обстановці ... Він і потім нечасто допускав нас висловлювати безапеляційні думки і критикувати з видом знавців те, що було вище за наші судження".

За відсутності чоловіка Надія Семенівна повністю опікувалася дітьми та відповідала за господарство.

Щоб утримувати сім'ю, К. Ушинський розсилає листи з проханням про роботу по всій Росії, однак йому скрізь відмовляють. К.Д. Ушинський перебивається дрібною літературною поденщиною – перекладами, рецензіями та оглядами в журналах. Спроба влаштуватися в будь-яке інше повітове училище у всіх адміністраторів відразу викликала підозру, оскільки підозріло було, щоб молодий професор з Демидівського ліцею міняв свою престижну і високооплачувану посаду на незavidне жебрацьке місце в повітовій глушині.

Промучившись півтора року в провінції, К.Д. Ушинський перебирається в Петербург в розрахунок на те, що в столиці більше шкіл, гімназій та училищ і, отже, більше шансів і роботу знайти, і однодумців. Однак там без знайомств і зв'язків йому насилу вдається влаштуватися лише на посаду столоначальника департаменту іноземних віросповідань. К.Д. Ушинський – чиновник, невеликий столоначальник, в цьому було щось абсурдне.

Випадкова зустріч під новий, 1854 рік, з колишнім колегою по Демидівського ліцею все змінила. Це був справжній новорічний подарунок, зустріч з людиною, яка цінувала обдарування Костянтина Ушинського по вищому розряду і обіцяла йому допомогти знайти нову роботу. 1 січня 1854 року К.Д. Ушинський звільняється з департаменту іноземних віросповідань, оскільки його запросили на посаду викладача російської словесності до Гатчинського сирітського інституту.

Це було відомство імператриці, куди входили притулки, богадільні, лікарні, будинки піклування. Гатчинський сирітський інститут теж належав до них. У його стінах виховувалися і здобували освіту одночасно 650 хлопчиків-сиріт, одягнених в однакові мундирчики із блискучими гудзиками, на яких було вирізано гніздо пелікана – символ сирітства. Інститут славився суворими порядками, суворою дисципліною, регулярної муштрою і марширування. За провини сиріт садили під арешт в карцер, де умови були найжорстокіші: ніякої їжі, крім хліба і води, і то через день. На прогулянку за стіни інституту вихованців випускали лише в суботу та неділю. Порядки в інституті були жорсткими: цього вимагав статут імператорського благодійного закладу, де з вихованців намагалися зробити людей, вірних «царю и отечеству».

Згодом Ушинський так охарактеризував інститутські порядки: «канцелярія та економія нагорі, адміністрація в середині, вчення під ногами, а виховання – за дверима будівлі». К.Д. Ушинському вдалося дещо змінити в цій казармі для сиріт за п'ять років свого перебування в Гатчині. Деякі традиції, закладені ним, міцно прижились вихованцям, передавалися з покоління в покоління, і аж до 1917 року були ще дуже сильні.

Чудодійний вплив нового педагога на поведінку і навчання сиріт, подіяло. Через рік Ушинського підвищують на посаді і призначають інспектором класів. Одного разу він звернув увагу на дві великі шафи, які 20

років стояли опечатані, і що в них зберігалось, ніхто не знав. К.Д. Ушинський на свій страх і ризик зняв печатки із шаф і виявив в них те, що дало останній поштовх у його пошуках самого себе і свого місця в цьому світі.

У шафах зберігалися папери Єгора Йосиповича Гугеля, колишнього інспектора Гатчинського інституту. Про нього давно вже всі забули, а якщо і згадували, то не інакше як про «дивака-мрійника, людину не в своєму розумі». До його шаф ніхто не наважувався доторкнутися, як до зачумлених. Про цю людину пам'ятали лише те, що він погано кінчив. К.Д. Ушинський знайшов там «повне зібрання педагогічних книг». Ось що писав він про цю свою знахідку, яка зіграла в його житті велику роль: *«Це було в перший раз, що я бачив зібрання педагогічних книг в російській навчальному закладі. Цим двом шафам я зобов'язаний в житті дуже, дуже багатьом, і – Боже мій! – Від скількох би грубих помилок був позбавлений я, якби познайомився з цими двома шафами перш, ніж вступив на педагогічну ниву! Людина, яка збрала цю бібліотеку, була незвичайною. Це чи не перший наш педагог, який глянув серйозно на справу виховання і захопився нею. Але гірко ж і поплатився він за це захоплення. Заступництвом щасливими обставинами, він міг кілька років проводити свої ідеї у виконання; але раптом обставини змінилися, – і мрійник закінчив своє життя в божевільні, чвалаючи дітьми, школою, педагогічними ідеями. Недарма ж після нього закрили і запечатали його небезпечну спадщину. Розбираючи ці книги, списані по краях однією і тією ж мертвою рукою, я думав: краще було б, якби він жив в даний час, коли вже навчилися краще цінувати педагогів та педагогічні ідеї».*

Нікому не потрібні папери, до яких невігласи боялися доторкнутися і просто полінувалися знищити, повністю надійшли в розпорядження К.Д. Ушинського. Йому в руки потрапив скарб – повне і найкраще на ті часи зібрання педагогічної літератури. Читаючи папери померлого інспектора, К.Д. Ушинський відкриває свій шлях. Він пише пристрасну, чи не найкращу свою статтю «Про користь педагогічної літератури». Все продумане за багато років, всі ідеї і думки, все вилилося в точні чіткі формулювання, в глибокий пафос віри в народ. Стаття мала величезний успіх. К.Д. Ушинський стає постійним автором «Журналу для виховання», публікуючи статтю за статтею і розвиваючи свої погляди на систему виховання в Росії.

Статті Ушинського зачитують до дірок, він стає відомим, думка його авторитетно.

У 1859 році його, вже відомого педагога запрошують на посаду інспектора класів Смольного інституту. На жаль, в Смольному повторилася та ж ситуація, що і в Ярославлі. Спрацював той же алгоритм неприйняття нового, з одного боку, і тяги до всього нового, з іншого боку.

Навколо Ушинського згрупувалися кращі педагогічні сили інституту. За їхньої підтримки молодому подвижнику вдалося багато чого змінити в Смольному інституті. Незважаючи на назву Смольного «інститут шляхетних дівчат», у ньому було відділення і для «неблагородних», для міщанських дівчат. Грунтуючись на чітких принципах своєї педагогічної системи (демократизації народної освіти і народності виховання), Ушинський знищив поділ на благородних і неблагородних і ввів спільне навчання для всіх дівчат. Крім того, він ввів викладання навчальних предметів російською мовою. Він відкрив спеціальний новий педагогічний

клас, в якому вихованки отримували підготовку саме спеціально педагогічну для роботи в якості виховательок. Під керівництвом К. Ушинського вихованки почали читати твори письменників, про яких раніше навіть і не чули (М. Гоголя, М. Лермонтова). Почали задавати викладачам запитання, що раніше було строго заборонено. К. Ушинський запросив до викладання нових талановитих викладачів, відомих на той час людей (В.І. Водовозова, Д.Д. Семенова та ін.), ввів у практику роботи наради та конференції педагогів. Вихованки отримали право проводити канікули і свята у батьків. У затхлу атмосферу класних дам з приходом Ушинського увірвалася свіжий струмінь. Сама атмосфера Смольного стає людянішою.

Водночас К. Ушинський працює редактором "Журнала Министерства народного просвещения", де публікував свої статті і перетворив його з сухого збірника офіційних розпоряджень і наукових статей в педагогічний журнал, який вельми чуйно ставився до нових течій в галузі народної освіти.

Нововведення у Смольному не всім сподобалися. Спалахує конфлікт із начальницею інституту М. Леонтьєвою. На К. Ушинського надходять доноси до царського двору. Його звинувачують у вільнодумстві, неповазі до начальства, атеїзмі і навіть аморальності: *"Ганебних речей припускається Ушинський. Інститутського попа Гречуловича він приймав у халаті! Говорить, що той "кадит всякие пошлости". Та це ще що! Під час екзаменів у присутності імператриці (!) сидів!!!"* Від К. Ушинського чекали пояснень. Він дві доби писав пояснення. Коли закінчив, кров полилася у нього горлом. Наступного дня він прокинувся посивілим.

Але просто так, як раніше, під час перебування його в Демидівському ліцеї, звільнити Ушинського було не можна. Занадто велику популярність надуло його ім'я в Росії. Інститутські лицеміри підказали начальству «слухний» привід – стан здоров'я Ушинського. Вони настійно «дбали» про направлення його за кордон – для лікування та вивчення шкільної справи. Незважаючи на те, що Ушинський знаходив співчуття у вельми впливових осіб, він змушений був залишити інститут і прийняти відрядження за кордон. Фактично це було вигнання, що тривало 5 років.

Ушинський відвідав Швейцарію, Німеччину, Францію, Бельгію й Італію. Скрізь він відвідував і вивчав навчальні заклади - жіночі школи, дитячі садки, притулки і школи, особливо в Німеччині і Швеції, які гриміли тоді своїми новаціями в педагогіці. Написав і видав в 1864 г. чудову навчальну книжку "Рідне слово" і за кордоном він написав задумані вже давно «Дитячий світ» та «Рідне слово». Це були перші в Росії підручники для початкового навчання дітей, і це були перші масові і загальнодоступні книги. Вони розходилися тиражами в десятки мільйонів екземплярів. Це не дивно, скоріше – закономірно.

Книги Ушинського були загальнодоступні не тільки за ціною. Вони були доступні дитячій свідомості.

Разом з Пироговим він повинен бути поставлений до ряду діячів епохи реформ. Модернізованій країні потрібні були школи, для шкіл – вчителі та книги. Ушинський гаряче ратував і за навчання самих вчителів і ввів нову форму для цього – семінари.

Останні роки життя Ушинський присвятив своїй головній праці «Людина як предмет виховання: Досвід педагогічної антропології». Твір це

виходить вже 11 виданням і користується цілком заслуженою популярністю. Нажаль праця ця так і залишилася незакінченою.

К. Ушинський важко переживав розлуку з батьківщиною: *“Страшно стає, як подумаю, що через рік чи два й останні тоненькі зв'язки мої з Руссю порвуться, і я залишусь десь у Ніцці чи Женеві, як острівець, загублений серед океану”*.

У 1867 р. К. Ушинський повертається до Росії тяжко хворим через перевтому. Після повернення на батьківщину К. Ушинський живе переважно на Україні на хуторі Богданка разом з дружиною і 6 дітьми – синами Павлом, Володимиром, Костянтином та дочками Вірою, Надією та Ольгою.

Влітку 1870 р. – К. Ушинський лікувався у Криму. Вдома його зустріла страшна звістка: старший син, 18-річний Павло, смертельно поранив себе на полюванні. Із листа К. Ушинського до М.О. Корфа дізнаємося, як важко пережив цю подію великий педагог: *«Милостивый государь, Николай Александрович! Вы, вероятно, недоумеваете, почему я так долго не отвечал на последнее письмо Ваше. Но если бы Вы знали, что со мною случилось, то легко поняли бы это. Возвратившись из Крыма в деревню к себе, в самый день моего приезда, я едва не застал похорон моего старшего сына, юноши 18-ти лет, который за три дня до того, будучи на охоте, ранил себя смертельно. Скоро после того я получил письмо Ваше и, недели через две написал на него ответ; но ответ этот был таков, что я хорошо сделал, что не послал его: Вы бы видели из него только, как низко может упасть человек под тяжким и неожиданным ударом судьбы»*.

Здоров'я педагога було підірвано остаточно. Після смерті сина К. Ушинський з сім'єю переїхав до Києва. Сподівався розпочати працювати у Новоросійському університеті (Одеса). У жовтні 1870 р. К. Ушинський виїхав до Криму на лікування. По дорозі застудився, захворів на запалення легенів і зупинився в Одесі, у готелі “Північний”. 3 січня 1871 р. помер за робочим столом о 2-ій годині ночі, правлячи рукопис “Педагогічної антропології”. В останні хвилини життя видатний педагог просив: *“Світлі, більше світла!”* Із медичного висновку *«Страдая хроническим воспалением лёгких, свойство его долголетнего хронического страдания требовало вместе с хорошими климатическими условиями почти абсолютного воздержания от всякой напряжённой деятельности, и я не могу поэтому сомневаться, что именно усиленные учёные литературные работы Ушинского, которыми ознаменовались последние годы его жизни, с медицинской точки зрения были для него пагубны, потому что они истощили его слабые физические силы и были существенной причиной его преждевременной кончины»*.

Поховано Ушинського, як він заповідав, на Україні в Києві на території Видубецького монастиря. На пам'ятнику К. Ушинському написано:

*“В роки царської сваволі
Він жадав народу волі,
Працював для Батьківщини,
Душу розумів дитини,
Школу рятував з безодні, -
Став безсмертним він сьогодні!”*

У своєму юнацькому щоденнику К. Ушинський так сформулював мету свого життя: *“Сделать как можно*

больше пользы моему отечеству – вот единственная цель моей жизни, и к ней-то я должен направлять все мои способности!"

Список використаної літератури:

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. -- СПб.: Издательство "Питер", 2011. - 400 с.
2. Водовозова Е.Н. На заре жизни. - М., 1964. - Т. 1. - С. 520.
3. Овчинников Д.А. Учитель учителей : [Электронный ресурс] : Режим доступа : <http://www.proza.ru/2011/01/25/42>
4. Струминський В.Я. Очерки жизни и педагогической деятельности К.Д. Ушинского (биография). - М., Гос. уч.-пед. Издательство министерства РСФСР, 1960.
5. Учитель русских учителей // Подласый В.И. Педагогика. Новый курс: Учебник: В 2-х кн. - М.: Изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Кн.1. "Общие основы". - С. 16-21.
6. Ушинський Костянтин Дмитрович [Електронний ресурс] : Режим доступа : http://uk.wikipedia.org/wiki/Ушинський_Костянтин_Дмитрович